

خط‌مشی‌های مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های کشور

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی و مقایسه وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری و شناسایی و بررسی عوامل مشکل‌آفرین در تدوین و به‌کارگیری خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران است. نوع پژوهش، توصیفی و از نوع پیمایشی است. جامعه پژوهش کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری؛ و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی است. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم، ۱۸ کتابخانه (۵۴/۴ درصد) دارای خط‌مشی مکتوب، ۷ کتابخانه (۲۱/۲ درصد) دارای خط‌مشی شفاهی، و ۸ کتابخانه (۲۴/۲ درصد) نیز فاقد خط‌مشی مشخص مجموعه‌گستری هستند. در حالی که، در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی (۱۷/۹ درصد) دارای خط‌مشی مکتوب، ۱۴ کتابخانه (۵۰ درصد) دارای خط‌مشی شفاهی، و ۹ کتابخانه (۳۲/۱ درصد) نیز فاقد خط‌مشی مشخص مجموعه‌گستری هستند. مشکلات پیرامون خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری را می‌توان در دو مقوله زیر قرار داد:

- ۱) مشکلات مربوط به تدوین خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری، و
 - ۲) مشکلات به‌کارگیری خط‌مشی‌های مکتوب مجموعه‌گستری.
- در پایان مقاله رهنمودهایی جهت تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری کتابخانه‌های دانشگاهی ایران پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها

کتابخانه‌های دانشگاهی؛ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری؛ وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، مجموعه‌گستری؛ خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری

خط‌مشی‌های مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های کشور

زاهد بیگدلی^۱ | منصور کوهی‌رستمی^۲

دریافت: ۱۳۸۷/۱۲/۱۷ پذیرش: ۱۳۸۸/۵/۱۰

مقدمه

رسالت اصلی کتابخانه‌های دانشگاهی حمایت از برنامه‌های آموزشی و پژوهشی دانشگاه است و کتابخانه ابزار تحقیق و آموزش است. کتابخانه‌های دانشگاهی بخشی از نظام آموزش عالی محسوب می‌شوند و نقش بسیار مهمی در گردآوری و انتقال اطلاعات علمی ایفا می‌کنند. این کتابخانه‌ها می‌توانند کانون اصلی تأمین منابع اطلاعاتی مورد نیاز محققان و پژوهشگران باشند، مشروط به آنکه منابع آنها، روزآمد و از لحاظ کمی و کیفی جوابگوی نیازهای رو به رشد جامعه استفاده‌کننده باشد. هیچ کتابخانه دانشگاهی بدون داشتن مجموعه‌ای قوی نمی‌تواند به رسالت خود جامعه عمل بپوشاند و مجموعه کتابخانه باید بازتابی از مطالب روزآمد مورد استفاده در موضوعات مورد تدریس و تحقیق باشد. بنابراین، ایجاد مجموعه‌ای قوی از منابع سنتی و الکترونیکی، که بتواند نیازهای جامعه کاربران کتابخانه‌های دانشگاهی را پاسخ دهد، وظیفه اصلی هر کتابخانه دانشگاهی است. در سال‌های اخیر، عوامل بسیاری مجموعه‌گستری و خط‌مشی آن را تحت تأثیر قرار داده‌اند. امروزه، کتابخانه‌ها و به‌ویژه کتابخانه‌های دانشگاهی با مسائل و چالش‌های زیادی روبه‌رو هستند که عبارت‌اند از:

۱. محدودیت منابع مالی،

۱. استاد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی

دانشگاه شهید چمران اهواز

bigdeli_zahedi@yahoo.com

۲. کارشناس مسئول امور کتابخانه‌های اداری

کتابخانه‌های عمومی شهرستان اهواز

rostami.mk@gmail.com

۲. افزایش حجم انتشارات و اطلاعات که از آن به عنوان انفجار اطلاعات نام می‌برند،
 ۳. گسترش دانش پژوهی،
 ۴. پیدایش علوم بین‌رشته‌ای،
 ۵. تغییرات اساسی در نیازها و علایق کاربران و رفتارهای اطلاع‌یابی آنها،
 ۶. تنوع محمل‌های اطلاعاتی،
 ۷. تحولات فنی در تولید و دسترسی به اطلاعات،
 ۸. تغییرات اساسی در بازار خرید و فروش منابع به‌ویژه منابع الکترونیکی، و در نهایت،
 ۹. مسئله حفاظت از مجموعه کتابخانه‌ها.
- با توجه به این مسائل، کتابخانه‌ها دیگر نمی‌توانند بدون داشتن خط مشی به مجموعه گستری دست بزنند. خط مشی‌های مجموعه گستری یکی از رایج‌ترین و متداول‌ترین ابزارهای برنامه‌ریزی رسمی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی محسوب می‌شوند. (جانسون^۳، ۲۰۰۴، ص ۶۲).
- پژوهش حاضر بر آن است تا ضمن تعیین جایگاه خط‌مشی مجموعه‌گستری در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران به بررسی و مقایسه وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری؛ و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی پرداخته و رهنمودهایی برای تدوین و یا اصلاح خط‌مشی مجموعه‌گستری این کتابخانه‌ها ارائه دهد. در ادامه مقاله، این دو وزارتخانه با عنوان کوتاه شده «وزارت علوم» و «وزارت بهداشت» ذکر می‌شوند.

اهمیت و ضرورت پژوهش

مجموعه‌گستری به عنوان فرایندی در نظر گرفته می‌شود که برای کتابخانه این امکان را فراهم می‌کند که مجموعه‌ای از منابع را گردآوری کند تا بتواند نیازهای اطلاعاتی و خدماتی کاربران را برآورده کند (یانگ^۴، ۲۰۰۰، ص ۳۷۲). تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری سنتی و الکترونیکی یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های مربوط به فرایند مجموعه‌گستری است که هدف از تدوین آن کنترل انتخاب و فراهم‌آوری و حفظ تعادل مجموعه است. در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران، حتی کتابخانه‌هایی که توسط متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی مدیریت و اداره می‌شوند به لزوم داشتن خط‌مشی مجموعه‌گستری آنچنان که باید و شاید توجه نشده است. در بسیاری از کتابخانه‌های دانشگاهی ایران، با توجه به شرایط خاص انتخاب و خرید منابع، معمولاً مواد بدون دلیل و بدون خط‌مشی مجموعه‌گستری تهیه می‌شوند و هر چه به کتابخانه می‌رسد، نگهداری می‌شود تا شاید روزی به درد

3. Johnson

4. Young

بخورد (سینایی، ۱۳۷۶، ص ۲۴). بنابراین، بسیار ضرورت دارد که در پژوهشی نظام یافته جایگاه خط‌مشی های مجموعه‌گستری در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران را بررسی کنیم. در عین حال، ضروری است که بررسی شود چرا بسیاری از کتابخانه‌های دانشگاهی ایران خط‌مشی بدون مجموعه‌گستری ندارند و اگر دارند چرا از آنها در مجموعه‌گستری استفاده نمی‌کنند. ضروری تر آنکه، رهنمودهایی برای تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری این کتابخانه‌ها تدوین و برنامه‌ریزی شود تا این کتابخانه‌ها بتوانند با تغییرات مناسب آن را مورد استفاده قرار دهند.

اهداف پژوهش

پژوهش حاضر با هدف اصلی زیر انجام خواهد شد:

بررسی و مقایسه وضعیت خط‌مشی های مجموعه‌گستری کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم و وزارت بهداشت؛

اهداف فرعی پژوهش حاضر عبارت‌اند از:

۱. شناسایی و بررسی عوامل مشکل‌آفرین در تدوین و به‌کارگیری خط‌مشی مجموعه‌گستری کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم و وزارت بهداشت؛ و
۲. ارائه رهنمودهایی برای تدوین یا اصلاح خط‌مشی مجموعه‌گستری کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم و وزارت بهداشت؛

سؤال‌های پژوهش

۱. چه درصدی از کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم و وزارت بهداشت دارای خط‌مشی مکتوب مجموعه‌گستری می‌باشند؟
۲. آیا بین کتابخانه‌هایی که تحت نظارت وزارت علوم هستند و کتابخانه‌هایی که تحت نظارت وزارت بهداشت هستند، از نظر وجود خط‌مشی مجموعه‌گستری، تفاوتی وجود دارد؟
۳. مشکلات اصلی کتابخانه‌های جامعه پژوهش در تدوین و به‌کارگیری خط‌مشی های مجموعه‌گستری در مجموعه‌گستری چیست؟
۴. اجزای خط‌مشی مجموعه‌گستری مطلوب برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران کدام است؟

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش توصیفی و از نوع پیمایشی است. جامعه پژوهش شامل ۴۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم و ۳۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت بهداشت هستند. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه‌ای محقق ساخته است. جهت تعیین روایی پرسشنامه از روش روایی محتوایی استفاده شد. برای سنجش میزان پایایی از روش‌های متعددی استفاده می‌شود که یکی از آنها روش موازی یا استفاده از آزمون‌های هم‌تاست. یکی از روش‌های محاسبه پایایی در این روش، ضریب آلفای کرونباخ است که در این پژوهش استفاده شده است. جهت سنجش پایایی پرسشنامه پژوهش حاضر، مطالعه‌ای مقدماتی از طریق توزیع پرسشنامه بین کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه شهید چمران اهواز و دانشگاه علوم پزشکی جندی شاپور اهواز انجام گرفت. پس از گردآوری پرسشنامه‌ها، ۱۵ پرسشنامه با استفاده از نرم‌افزار آماری اس.پی.اس.اس. ۱۳ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد. پایایی پرسشنامه پژوهش حاضر با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ $0/84$ به دست آمد که رضایت‌بخش است و حاکی از آن است که پرسشنامه از پایایی قابل قبولی برخوردار است.

داده‌های گردآوری شده از پرسشنامه نهایی، پس از کدگذاری و ورود به نرم‌افزار آماری اس.پی.اس.اس. ۱۳، با استفاده از روش‌های آماری محاسبه فراوانی، درصد، و مجذور کای مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

پیشینه پژوهش

برایانت^۵ (۱۹۷۷)، در تحقیقی به بررسی وضعیت کتابخانه‌های عضو انجمن کتابخانه‌های تحقیقاتی (ای.آر.ال.)^۶ پرداخت. ۶۹ کتابخانه عضو ای.آر.ال. در این تحقیق شرکت کردند. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که تنها ۲۰ مورد یعنی ۲۹ درصد دارای خط‌مشی مکتوب مجموعه‌گستری هستند.

فیوتس^۷ (۱۹۹۵)، در مطالعه‌ای که بر روی ۱۵۱ کتابخانه دانشگاهی آمریکای کانادا انجام داد به این نتیجه رسید که ۷۲ درصد کتابخانه‌های مورد مطالعه واجد و ۲۸ درصد فاقد خط‌مشی مجموعه‌گستری هستند. تعدادی از کتابخانه‌هایی که عنوان کردند فاقد خط‌مشی مجموعه‌گستری هستند در عین حال اظهار کردند که در حال تدوین چنین خط‌مشی هستند و برخی از آنها پاسخ دادند که آنها در گذشته خط‌مشی داشته‌اند ولی در حال حاضر از آن استفاده نمی‌کنند.

در سال ۱۹۹۷ نورمن^۸، به بررسی تأثیر منابع اطلاعاتی الکترونیکی بر مجموعه‌گستری

5. Bryant
6. Association of Research Libraries (ARL)
7. Futas
8. Norman

۱۵ کتابخانه دانشگاهی نواحی شمالی آمریکا موسوم به میدوست^۹ پرداخت. بررسی وی نشان داد که از ۱۵ کتابخانه مورد مطالعه، هشت کتابخانه (۵۳ درصد) دارای خط‌مشی مجموعه‌گستری منابع الکترونیکی بودند، و هفت کتابخانه (۴۷ درصد) نیز فاقد خط‌مشی مجموعه‌گستری بودند. تقریباً نیمی از گروهی که دارای خط‌مشی بودند عنوان کردند که خط‌مشی منابع الکترونیکی آنها از خط‌مشی منابع سنتی‌شان جداسازی و نیمی از آنها نیز اظهار کردند که دو خط‌مشی را در هم ادغام کرده‌اند. مدیر یک کتابخانه نیز عنوان کرد که خط‌مشی منابع الکترونیکی آنها در حال تدوین است.

استراو^{۱۰} (۲۰۰۳)، وب‌سایت‌های ۱۳۴ کتابخانه دانشگاهی عضو انجمن کتابخانه‌های تحقیقاتی را با هدف یافتن و بررسی صفحات مربوط به مجموعه‌ها و فراهم‌آوری مورد بررسی قرار داد. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که از ۱۳۴ وب‌سایت کتابخانه‌ای مورد بررسی، ۳۷ وب‌سایت (۳۰ درصد) امکان دسترسی به خط‌مشی جامع مجموعه‌گستری را فراهم کرده بودند. اکثر خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری مورد استفاده در این کتابخانه‌ها از مدل فراگیر استفاده می‌کنند.

کنوال^{۱۱} (۲۰۰۷)، در مقاله‌ای برگرفته از رساله دکتری خود، به بررسی دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دانشگاهی پاکستان در مورد وضعیت خط‌مشی مدیریت مجموعه^{۱۲} پرداخت. یافته‌های پژوهش وی نشان داد که تقریباً همه مدیران کتابخانه‌های دانشگاهی پاکستان داشتن خط‌مشی مدیریت مجموعه را مطلوب و ضروری می‌دانند، اما در عمل چنین سندی در کتابخانه‌هایشان وجود ندارد. دلایل این امر عبارت بودند از: فقدان دانش پایه، فقدان آموزش عملی، نبود نیروی متخصص، کمبود انگیزه و وقت کافی.

شعبانی (۱۳۷۷)، در پایان‌نامه دکتری خود با عنوان «بررسی مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران و ارائه الگوهای مناسب برای آن» به بررسی وضعیت موجود مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران پرداخت. نتایج یافته‌های پژوهش وی نشان داد که هر چند مجموعه‌سازی کتابخانه‌های دانشگاهی کشور از یک جایگاه مطلوب برخوردار است، در مجموع با نگاهی سریع به جوانب مجموعه‌سازی در این کتابخانه‌ها مشخص می‌شود نقاط ضعف قابل توجهی در این سیستم وجود دارد. در زمینه تدوین و بهره‌جویی از آیین‌نامه مجموعه‌سازی مواد فقط ده کتابخانه یعنی ۲۸/۵۷ درصد دارای آیین‌نامه مجموعه‌سازی می‌باشند.

بیگدلی و زارعی (۱۳۸۲)، به شناسایی مشکلات استفاده از خط‌مشی مجموعه‌گستری از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دانشگاه‌های مجری دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی یعنی تربیت مدرس، تهران، فردوسی مشهد، شیراز، علوم پزشکی ایران،

9. Midwest

10. Straw

11. Kanwal

12. Collection management policy

و شهید چمران اهواز پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان داد که از ۴۴ نفر از مدیران جامعه پژوهش ۱۳ نفر (۲۹/۵ درصد) خط‌مشی مدون مجموعه گسترده دارند و ۳۱ نفر (۷۰/۵ درصد) فاقد خط‌مشی مجموعه گسترده هستند. آنها دلایل عدم وجود خط‌مشی مجموعه گسترده این کتابخانه‌ها را در چهار حوزه زیر قرار دادند:

الف) مشکلات اداری و مالی، ب) مشکلات فرهنگی و آموزشی، ج) مشکلات تجهیزاتی کتابخانه، و د) مشکلات مدیریتی.

یافته‌ها و نتایج پژوهش

در این قسمت، سؤال‌های پژوهش تک به تک مطرح شده و نتایج به دست آمده بیان می‌شود.

سوال اول: چه درصدی از کتابخانه‌های دانشگاهی جامعه پژوهش دارای خط‌مشی مکتوب مجموعه گسترده می‌باشند؟

همانطور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم، ۱۸ کتابخانه (۵۴/۴ درصد) دارای خط‌مشی مکتوب، ۷ کتابخانه (۲۱/۲ درصد) دارای خط‌مشی شفاهی، و ۸ کتابخانه (۲۴/۲ درصد) نیز فاقد خط‌مشی مشخص مجموعه گسترده هستند. در حالی که در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت بهداشت، ۵ کتابخانه (۱۷/۹ درصد) دارای خط‌مشی مکتوب، ۱۴ کتابخانه (۵۰ درصد) دارای خط‌مشی شفاهی، و ۹ کتابخانه (۳۲/۱ درصد) نیز فاقد خط‌مشی مشخص مجموعه گسترده هستند. در مجموع، در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت هر دو وزارتخانه ۲۳ کتابخانه (۳۷/۷ درصد) دارای خط‌مشی مکتوب، ۲۱ کتابخانه (۳۴/۴ درصد) دارای خط‌مشی شفاهی، و ۱۷ کتابخانه (۲۷/۹ درصد) نیز فاقد هرگونه خط‌مشی مشخص مجموعه گسترده هستند.

کل جامعه پژوهش	بهداشت		علوم		وزارت	خط‌مشی
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۳۷/۷	۲۳	۱۷/۹	۵	۵۴/۴	۱۸	مکتوب
۳۴/۴	۲۱	۵۰	۱۴	۲۱/۲	۷	شفاهی
۳۷/۹	۱۷	۳۲/۱	۹	۲۴/۲	۸	فاقد خط‌مشی
۱۰۰	۶۱	۱۰۰	۲۸	۱۰۰	۳۳	جمع

جدول ۱

توزیع فراوانی وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه گسترده به تفکیک وزارت

سؤال دوم: آیا بین کتابخانه‌هایی که تحت نظارت وزارت علوم هستند و کتابخانه‌هایی که تحت نظارت وزارت بهداشت هستند، از نظر وجود خط‌مشی مجموعه‌گستری، تفاوتی وجود دارد؟ به منظور بررسی تفاوت از نظر خط‌مشی مجموعه‌گستری بین کتابخانه‌های دو وزارتخانه مورد مطالعه از آماره مجذور کای استفاده شد. نتایج این آزمون در جدول ۲ ارائه شده است. از آنجا که مجذور کای مشاهده شده (۹/۳۱) در سطح $P \leq 0/05$ معنی‌دار بوده، بنابراین، بین کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های این دو وزارتخانه از نظر وجود خط‌مشی مجموعه‌گستری تفاوت معنی‌داری ملاحظه می‌شود؛ وزارت علوم در تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری از وزارت بهداشت موفق‌تر عمل کرده است.

جدول ۲

آزمون مجذور کای به منظور
مشخص کردن تفاوت بین
کتابخانه‌های دو وزارت از نظر
وجود خط‌مشی مجموعه‌گستری

متغیر	شاخص آماری	مجذور کای	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
خط مشی مجموعه‌گستری		۹/۳۱	۱	۰/۰۰۵*

* علامت ستاره نشان‌دهنده معنی‌دار بودن آزمون است.

سؤال سوم: مشکلات اصلی کتابخانه‌های جامعه پژوهش در تدوین و به کارگیری خط‌مشی مکتوب مجموعه‌گستری در مجموعه‌گستری کتابخانه‌هایشان چیست؟

مشکلات کتابخانه‌های جامعه پژوهش در ارتباط با تدوین و به کارگیری خط‌مشی مکتوب مجموعه‌گستری را می‌توان در دو مقوله زیر قرار داد:

۱. مشکلات تدوین خط‌مشی: مشکلاتی که ماهیتاً با تدوین خط‌مشی مکتوب

مجموعه‌گستری همراه هستند.

همانطور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، در هر دو وزارتخانه، ۹۰/۱ درصد مشکلات مربوط به مجموعه‌گستری، ۷۵/۴ درصد وقت گیر بودن، ۶۷/۲ درصد دشواری بازنگری مستمر در خط‌مشی، ۶۳/۹ درصد عدم راهنما برای تدوین خط‌مشی، و ۳۹/۳ درصد نیاز به ارزیابی مستمر مجموعه را به عنوان مهم‌ترین مشکلات کتابخانه‌ها در تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری می‌دانند.

مشکلات	وزارت		علوم		بهداشت		کل جامعه پژوهش	
	فرآونی	درصد	فرآونی	درصد	فرآونی	درصد	فرآونی	درصد
مشکلات مربوط به مجموعه‌گستری	۳۱	۹۴	۲۴	۸۵/۷	۵۵	۹۰/۱		
وقت‌گیر بودن	۲۲	۶۶/۷	۲۴	۸۵/۷	۴۶	۷۵/۴		
دشواری بازنگری مستمر	۲۰	۶۰/۶	۲۱	۷۵	۴۱	۶۷/۲		
عدم راهنمای تدوین	۱۴	۴۲/۴	۲۵	۸۹	۳۹	۶۳/۹		
نیاز به ارزیابی مستمر مجموعه	۱۰	۳۰/۳	۱۴	۵۰	۲۴	۳۹/۳		

جدول ۳

توزیع فراوانی مشکلات مربوط به
تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری
به تفکیک وزارت

۲. مشکلات به کارگیری خط‌مشی: مشکلاتی که باعث می‌شوند کتابخانه‌ها نتوانند بر اساس خط‌مشی مکتوب گام بردارند و حتی در صورت تدوین خط‌مشی، امکان مجموعه‌گستری بر اساس خط‌مشی بسیار ضعیف است.

ردیف	مشکلات	وزارت	علوم	
			فراوانی	درصد
۱	مشکلات اداری مربوط به تأمین ارز		۲۳	۶۹/۷
۲	وجود قوانین پیچیده در مراحل اداری خرید		۲۲	۶۶/۷
۳	افزایش هزینه استفاده از منابع الکترونیکی		۲۲	۶۶/۷
۴	نبود زیرساخت‌های لازم جهت استفاده از منابع الکترونیکی		۲۱	۶۲/۶
۵	کمبود نیروی انسانی متخصص مجموعه‌گستری		۲۱	۶۲/۶
۶	عدم تخصیص بودجه در ابتدای سال مالی		۲۰	۶۰/۳
۷	عدم اطلاع به موقع از سهمیه ارزی خرید منابع الکترونیکی		۲۰	۶۰/۳
۸	الزام به خرید از نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران		۱۹	۵۷/۶
۹	عدم تسهیل ارتباط کتابخانه با مراکز نشر در داخل و خارج از کشور		۱۸	۵۴/۵
۱۰	عدم وجود بخش مجموعه‌گستری		۱۷	۵۱/۵

جدول ۴

توزیع فراوانی مشکلات مربوط به مجموعه‌گستری در کتابخانه‌های تحت نظارت وزارت علوم

نتایج مربوط به کتابخانه‌های وزارت علوم در جدول ۴ نشان داده شده است. همانطور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم سه مشکل، مشکلات اداری مربوط به تأمین ارز، وجود قوانین پیچیده در مراحل اداری خرید، و افزایش هزینه استفاده از منابع الکترونیکی زیر را در صدر مهم‌ترین مشکلات خود در راه به کارگیری خط‌مشی مکتوب می‌دانند.

نتایج مربوط به کتابخانه‌های وزارت بهداشت در جدول ۵ نشان داده شده است. همانطور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت بهداشت سه مشکل، عدم خط‌مشی مکتوب مجموعه‌گستری، عدم راهنمایی برای تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری، و مشکلات اداری مربوط به تأمین ارز در صدر مهم‌ترین مشکلات خود در راه به کارگیری خط‌مشی مکتوب می‌دانند.

ردیف	مشکلات	بهداشت	
		فرآوانی	درصد
۱	عدم وجود یک خط مشی مکتوب مجموعه گستری	۲۳	۸۲/۱
۲	عدم وجود راهنمایی برای تدوین خط مشی مجموعه گستری	۲۳	۸۲/۱
۳	مشکلات اداری مربوط به تأمین ارز	۲۲	۷۸/۶
۴	عدم وجود بخش مجموعه گستری	۲۱	۷۵
۵	عدم توجه مقامات دانشگاه به وظایف و اهداف کتابخانه	۲۱	۷۵
۶	نبود زیرساخت های لازم جهت استفاده از منابع الکترونیکی	۲۰	۷۱/۴
۷	عدم تخصیص بودجه در ابتدای سال مالی	۱۸	۶۴/۳
۸	افزایش هزینه استفاده از منابع الکترونیکی	۱۸	۶۴/۳
۹	عدم وجود برنامه ریزی صحیح برای ارزیابی مداوم مواد	۱۷	۶۰/۷
۱۰	عدم تسهیل ارتباط کتابخانه با مراکز نشر دانشگاهی در داخل و خارج از کشور	۱۵	۵۳/۶

جدول ۵

توزیع فراوانی مشکلات مربوط به
مجموعه گستری در کتابخانه های
تحت نظارت وزارت بهداشت

از مقایسه جداول ۴ و ۵ می توان دریافت که ۶ مشکل زیر در بیش از ۵۰ درصد از کتابخانه های مرکزی دانشگاه های تحت نظارت هر دو وزارتخانه به صورت مشترک وجود دارد. این مشکلات عبارت اند از:

مشکلات اداری مربوط به تأمین ارز، عدم وجود بخش مجموعه گستری؛ نبود زیرساخت های لازم جهت استفاده از منابع اطلاعاتی الکترونیکی، عدم تخصیص بودجه در ابتدای سال مالی، افزایش هزینه استفاده از منابع الکترونیکی، و عدم تسهیل ارتباط کتابخانه با مراکز نشر دانشگاهی در داخل و خارج از کشور.

سؤال چهارم: نظر مدیران کتابخانه های جامعه پژوهش در مورد خط مشی مجموعه گستری منابع الکترونیکی چیست؟

همانگونه که در جدول ۶ مشاهده می شود، ۹۸/۴ درصد از مدیران جامعه پژوهش در هر دو وزارتخانه تدوین خط مشی مجموعه گستری منابع الکترونیکی را بسیار ضروری می دانند و تنها یک مدیر ضرورتی در این امر نمی بیند.

کل جامعه پژوهش		بهداشت		علوم		وزارت ضرورت
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۹۷۴	۶۰	۹۶/۴	۲۷	۱۰۰	۳۳	دارد
۱/۶	۱	۳/۶	۱	۰	۰	ندارد
۱۰۰	۶۱	۱۰۰	۲۸	۱۰۰	۳۳	جمع

جدول ۶

توزیع فراوانی ضرورت تدوین
خط‌مشی مجموعه گستره منابع
الکترونیکی از نظر مدیران
به تفکیک وزارت

همانگونه که در جدول ۷ مشاهده می‌شود، ۷۷ درصد از مدیران جامعه پژوهش معتقدند که خط‌مشی مجموعه گستره منابع الکترونیکی باید به صورت مجزا از خط‌مشی مجموعه گستره کلی کتابخانه تدوین شود. ۲۳ درصد از مدیران جامعه پژوهش نیز معتقدند که باید خط‌مشی کلی تدوین شود و در آن خط‌مشی کلی به منابع الکترونیکی نیز پرداخته شود.

کل جامعه پژوهش		بهداشت		علوم		وزارت شکل
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲۳	۱۴	۲۵	۷	۲۱/۲	۷	ادغام با خط‌مشی کلی
۷۷	۲۱	۷۵	۲۱	۷۸/۸	۲۶	خط‌مشی مجزا
۱۰۰	۶۱	۱۰۰	۲۸	۱۰۰	۳۳	جمع

جدول ۷

توزیع فراوانی نظر مدیران
جامعه پژوهش در مورد نوع
خط‌مشی مجموعه گستره منابع
الکترونیکی به تفکیک وزارت

بحث و نتیجه گیری

نتایج پژوهش حاضر حاکی است که بسیاری از کتابخانه‌های دانشگاهی ایران فاقد خط‌مشی مکتوب مجموعه گستره هستند. در مجموع می‌توان گفت ۲۳ کتابخانه با حدود ۳۷ درصد از کتابخانه‌های جامعه پژوهش دارای خط‌مشی مکتوب مجموعه گستره هستند، در حالی که، نمی‌توان بر روی برخی از این خط‌مشی‌ها نام خط‌مشی مکتوب مجموعه گستره نهاد، چراکه فاقد بسیاری از اجزای لازم یک خط‌مشی مکتوب مطلوب هستند. نتایج این پژوهش با پژوهش‌های انجام شده در گذشته، به ویژه پژوهش بیگدلی و زارعی (۱۳۸۲) همسو است.

آماره مجذور کای حاکی از وجود تفاوت معنی‌دار بین کتابخانه‌های تحت نظارت دو

وزارتخانه است به این معنی که وزات علوم در این زمینه موفق تر عمل کرده است. این تفاوت را شاید بتوان معلول دو عامل دانست:

۱. تفاوت در نوع مشکلات پیرامون خط مشی مجموعه گستری: در حالی که کتابخانه های تحت نظارت وزارت علوم بیشتر گرفتار مشکلات پیرامون به کارگیری خط مشی ها هستند، کتابخانه های تحت نظارت وزارت بهداشت هم با مشکلات پیرامون تدوین و هم با مشکلات پیرامون به کارگیری خط مشی های مکتوب دست و پنجه نرم می کنند.

۲. تفاوت در وجود بخش مجموعه گستری: تنها ۲۵ درصد از کتابخانه های تحت نظارت وزارت بهداشت دارای بخش مجزای مجموعه گستری هستند. از آنجا که بین کتابخانه های واجد و فاقد خط مشی های مکتوب و بخش مجموعه گستری تفاوت معنی داری وجود دارد، می توان نتیجه گرفت که یکی از دلایل عدم خط مشی های مکتوب مجموعه گستری در کتابخانه های تحت نظارت وزارت بهداشت درصد کم کتابخانه هایی است که واجد بخش مجزای مجموعه گستری هستند.

شاید عامل سومی هم در میان باشد که ناشی از تفکیک دانشگاه های کشور پس از شکل گیری وزارتخانه است. به نظر می رسد پس از تفکیک کتابخانه های تحت نظارت وزارت بهداشت از نیروهای متخصص کمتری برخوردار هستند و آنها نیاز به زمان بیشتری دارند تا خود را همپای کتابخانه های تحت پوشش وزارت علوم بنمایند.

بر اساس یافته های پژوهش می توان جایگاه ضعیف خط مشی های مکتوب مجموعه گستری در کتابخانه های مرکزی دانشگاه های ایران را معلول دو عامل دانست: نخست، مسائل و مشکلاتی که کتابخانه ها ماهیتاً به هنگام تدوین خط مشی با آنها مواجه می شوند. دوم، مسائل و مشکلاتی که در مجموعه گستری کتابخانه های دانشگاهی ایران وجود دارند و حتی در صورت تدوین خط مشی امکان استفاده و به کارگیری خط مشی مکتوب غیرممکن است.

علیرغم نظر مدیران جامعه پژوهش در دو وزارت به نظر نمی رسد که تدوین خط مشی جداگانه ای برای منابع الکترونیکی در کتابخانه های دانشگاهی ایران عملی باشد. کتابخانه هایی که هنوز گرفتار مشکلات متعدد در تدوین و به کارگیری خط مشی های سنتی هستند احتمالاً نخواهند توانست دو خط مشی مجزا را تدوین و در فواصل زمانی معین آنها را مورد بازنگری قرار دهند. لذا بهترین راه این است که خط مشی جامعی تدوین کنند و در آن به مسائل مختلف منابع الکترونیکی پردازند.

با توجه به راهنماها، رهنمودها، مدل های موجود و همچنین بررسی نیازها و نظرات مدیران کتابخانه های مرکزی دانشگاه های تحت نظارت وزارت علوم و وزارت بهداشت،

رهنمودهای زیر جهت تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری کتابخانه‌های دانشگاهی ایران پیشنهاد می‌شود:

✓ **مقدمه:** در این بخش علت و اهداف تدوین خط‌مشی و نویسندگان آن ذکر می‌شوند.
✓ **بیانیه رسالت:** در این بخش اهداف و رسالت‌های سازمان مادر، اهداف و رسالت‌های کتابخانه، جامعه کاربری، نوع برنامه‌های آموزشی و پژوهشی، نوع و سطح تحصیلی رشته‌های موجود در دانشگاه به روشنی بیان می‌شوند.

✓ **خط‌مشی‌های انتخاب:**

- کمیته‌های انتخاب منابع؛

- تحلیل مفصل زمینه‌های موضوعی (میزان و سطح مجموعه فعلی، همپوشانی با موضوعات دیگر، زبان‌های مورد نیاز، محدوده‌های جغرافیایی منابع، محدوده‌های زمانی منابع، سطح انتخاب منابع (سطح حداقل، پایه، مطالعاتی، پژوهشی و جامع)؛

- تحلیل زمینه‌های موضوعی بر اساس شکل‌های مختلف مجموعه (در این بخش باید سیاست‌های مربوط به تهیه منابع غیرکتابی از قبیل: نشریات ادواری، روزنامه‌ها، جزوه‌ها، میکروفرم‌ها، منابع سمعی و بصری، و به‌ویژه منابع الکترونیکی تعیین شوند).

✓ **خط‌مشی‌های فراهم‌آوری:** در این بخش باید به مسائل مختلف مربوط به سفارش و فراهم‌آوری انواع منابع کتابخانه‌ای پرداخته شود.

✓ **مسائل متفرقه:** وجین مجموعه، ارزیابی مجموعه، سانسور، حق مؤلف و چگونگی و نحوه بازنگری در خط‌مشی‌های مکتوب مجموعه‌گستری مسائلی هستند که در این بخش به آنها اشاره خواهد شد.

پیشنهاد‌های پژوهش

۱. ایجاد بخش مستقلی در کتابخانه‌های دانشگاهی با عنوان بخش مجموعه‌گستری که کلیه فعالیت‌ها و برنامه‌های مربوط به مجموعه‌گستری را زیر نظر گیرد.
۲. تشکیل کمیته‌های فعال انتخاب (کمیته‌ای از دانشجویان، اعضای هیئت علمی، کارکنان دانشگاه، مسئولان امور مالی، و کتابداران مجموعه‌گستری).
۳. ترغیب و توسعه همکاری‌های بین کتابخانه‌ای از قبیل امانت بین کتابخانه‌ای، اشتراک منابع، همکاری در سطح بین‌المللی، تحویل مدرک، مبادله و واسپاری.
۴. توجه بیشتر به درس‌های مجموعه‌گستری در مقاطع مختلف تحصیلی اهمیت و لحاظ کردن سرفصل‌های جدیدی برای آنها.
۵. توجه خاص به مجموعه‌گستری منابع الکترونیکی و زیرساخت‌های فنی لازم جهت استفاده از این منابع.

۶. اختصاص بودجه مستقل به کتابخانه ها تا بتوانند بر اساس بودجه مشخص برنامه ریزی صحیحی انجام دهند.
۷. بازنگری مستمر در خط مشی های مجموعه گستری در فواصل زمانی معین.
۸. تدوین خط مشی جامع و اختصاص بخشی از این خط مشی به مسائل مختلف مجموعه گستری منابع الکترونیکی.

منابع

- بیگدلی، زاهد؛ زارعی، عاطفه (۱۳۸۲). «مسائل خط مشی مجموعه گستری از دیدگاه مدیران کتابخانه های مجری دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی». *فصلنامه کتاب*، ۴ (۱): ۲۳ - ۳۴.
- سینایی، علی (۱۳۷۶). *مجموعه سازی در کتابخانه ها: انتخاب مواد کتابخانه ای*. تهران: سمت.
- شعبانی، احمد (۱۳۷۷). «بررسی مجموعه سازی کتابخانه های مرکزی دانشگاه های ایران و الگوی مناسب آن». پایان نامه دکتری کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
- Bryant, B. (1980). "Collection development policies in medium sized academic libraries". *Collection Building*, 2 (3): 6 - 26.
- Futas, Elizabeth (1995). *Collection development policies and procedures*. Third Edition. Phoenix, Arizona: Oryx Press.
- Johnson, Peggy (2004). *Fundamentals of collection development & management*. Chicago: American Library Association.
- Kanwal, Ameen (2007). "University libraries in Pakistan and status of collection management policy: Views of library managers". *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, 30 (3, 4): 154 - 161.
- Norman, O. Gene (1997). "The impact of electronic information sources on collection development: A survey of current practice". *Library Hi Tech*, 15 (1/2): 123 - 32.
- Straw, Joseph (2003). "Collection management statements on the World Wide Web". In Edited by Mack, Daniel C. *Collection development policies: New directions for changing collections*. London: The Haworth Information Press.
- Young, N. K. (2000). "Printed back volumes and issues: A thing of the past?". *The Serial Librarian*, 38 (3/4): 237 - 2